

Повідомлення

УДК 94(477):329.15»1917/1918»

В.Я. Ревезук

СОБОРНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА МІСЦЕВИХ БІЛЬШОВИЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (КВІТЕНЬ 1917 — КВІТЕНЬ 1918 РОКІВ)

У статті висвітлюється антиукраїнська діяльність більшовицьких організацій у 1917 — на початку 1918 років, спрямована на розчленування територіальної цілісності Української Народної Республіки шляхом створення на її теренах псевдодержавних утворень і включення їх до складу радянської Росії.

Ключові слова: більшовицька диктатура, ленінська національна політика, національне самовизначення, пролетарський інтернаціоналізм, радянська влада, сепаратизм, соборність, українська державність, Українська Центральна рада.

Події останніх років, пов'язані зі сепаратистськими прагненнями окремих політиків і політичних сил (Всеукраїнський з'їзд місцевого самоврядування у Северодонецьку 28 листопада 2004 року, діяльність проросійських організацій у Криму та ін.) знову привертають увагу до проблеми соборності українських земель, яка особливо гостро постала у період відродження української державності за доби Центральної ради і пов'язана з антиукраїнською діяльністю місцевих більшовицьких організацій.

Питання соборності українських земель радянськими істориками розглядалося лише у плані здійснення в Україні ленінської національної політики, суть якої зводилася до встановлення тут більшовицької диктатури у формі радянської влади та підпорядкування її російському імперському центрові. У цьому ж плані аналізувалася й діяльність місцевих більшовицьких організацій. Протягом 20-их — першої половини 50-х років ХХ століття полеміка велася між активними учасниками революційних подій 1917-1918 років. навколо питання: сприяли чи перешкоджали утвердженню в Україні радянської влади створені ними адміністративно-територіальні утворення. Лише у 60–70-их роках завдяки працям Супруненка М.І. [1], Рибалки І.К. [2], Куліченка М.І., Маланчука В.Ю. [3], Лихолата Г.В. [4] та інших у радянській історіографії остаточно утвердилася думка, що утворення Одеського Раднаркому, Донецько-Криворізької республіки і Радянської республіки Тавриди було серйозною помилкою у радянському національно-державному будівництві [1]. Цієї ж точки дотримується і автор цієї статті [5].

В умовах державної незалежності України інтерес до історії радянського суспільства, крім окремих трагічних його сторінок, підупав. Це стосується й антиукраїнської діяльності місцевих більшовицьких організацій, які активно протидіяли становленню вільної та соборної Української держави за доби Центральної Ради. У такій постановці предмета дослідження це питання ще не знайшло належного висвітлення в українській історіографії.

Загальновідомо, що більшовицька партія створювалася Леніним як партія загальноімперська, всеросійська. Прикриваючись лозунгом „пролетарського інтернаціоналізму», Ленін був категоричним противником створення партійних організацій за національною ознакою. „Ми повинні спиратись на весь пролетаріат, — писав він, — без різниці мови і національності,

згуртований спільним постійним розв'язанням теоретичних і практичних, тактичних і організаційних питань, а не створювати організацій, які йдуть окремо, кожна своїм шляхом» [6, с.118]. У листах агентам „Искры» Ленін постійно вказував на необхідність непримиренної боротьби проти ідеї федералізму в партійному будівництві. „Підготовляти комітети проти Бунду, — вимагав він, — одне з найважливіших завдань моменту» [7, с.279]. Таке ж нетерпиме ставлення Леніна було й по відношенню до УСДРП та інших українських соціалістичних партій.

На II з'їзді РСДРП [1903 рік. — **В.Р.**] прибічники Леніна відкинули домагання Бунду і польських соціал-демократів будувати партію за федеральним принципом, мотивуючи тим, що він буде перешкодою для класової згуртованості пролетаріату багатонаціональної Російської імперії й не сприятиме організаційній єдності РСДРП. Пропозиція УСДРП увійти на федеративних засадах до РСДРП також наштовхнулася на рішучий опір Леніна. Відстоюючи ідею єдиної загальноімперської РСДРП, Ленін керувався при цьому принципом „демократичного централізму», який передбачав безумовне підпорядкування низових партійних організацій керівному центру.

Національно-визвольний рух пригноблених народів Росії на початку ХХ століття вже став реальною силою політичної боротьби, з якою більшовики не могли не рахуватися. Тому вони вирішили використати його у своїх інтересах. За словами О. Субтельного, Ленін сформулював досить плутане твердження, що більшовикам належить визнати і навіть сприяти здійсненню права пригноблених народів на культурний розвиток та самоврядування, але доти, доки це не перешкоджатиме пролетарській революції [8, с.305].

Ленінська програма з національного питання базувалася на поєднанні двох засад: рівноправності націй і принципу пролетарського інтернаціоналізму, який на практиці виявився лише прихованою формою російського шовінізму. Пропагуючи з тактичних міркувань право націй, у тому числі й української, на самовизначення, Ленін у той же час пов'язував його з пролетарсько-інтернаціональною єдністю у середині багатонаціональної Російської імперії та перспективами світової комуністичної революції. Інакше кажучи, прагнення українського народу до національного самовизначення теоретично визнавалося, а на практиці — відкидалося.

Будучи прибічником унітарної держави із сильною політичною владою [пізніше названою тоталітарною], Ленін схвально ставився до асиміляції націй і їх злиття в єдину в перспективі. У „Критичних замітках до національного питання» він писав: „Уже кілька десятиліть цілком визначився процес швидкого економічного розвитку Півдня, тобто України, яка приваблює із Великоросії десятки і сотні тисяч селян та робітників у капіталістичні економії, на рудники, у міста. Факт „асиміляції» — у цих межах — великоросійського й українського пролетаріату безсумнівний. І цей факт, безумовно, прогресивний» [9, с.61]. Процес асиміляції українського робітництва в умовах Російської імперії, а пізніше — у складі СРСР — означав лише одне — його насильницьку русифікацію, яка стала основою національної політики більшовиків.

Прибічники більшовизму, як і російської соціал-демократії взагалі, ніколи не вважали себе частиною українського народу, а відтак, не були зв'язані з українським національно-визвольним рухом. За словами секретаря ЦК КП(б)У й відомого радянського історика М. Попова, „більшовики на Україні були партією росіян і русифікованого пролетаріату». Більше того,

більшовики, як і російськомовне населення взагалі, неприхильно, а часом і вороже ставилися до прагнення українців до національного самовизначення. Вони не сприймали Україну не лише як державно-політичну, але і як територіально-географічну цілісність, продовжуючи розглядати її як сукупність „малоросійських» губерній унітарної Російської імперії. Коли ж постала Українська Центральна рада, котра спиралася на національну інтелігенцію та селянство, й заявила про своє право представляти інтереси українського народу, російськомовне населення відчуло загрозу панівному становищу своєї меншості в українському суспільстві. Згідно з переписом 1897 року на етнічних українських землях проживало понад 30 млн. чоловік, з них українці становили 75 відсотків, росіяни — 11, євреї — 7, поляки і німці — по 2 і т.д. Серед сільського населення українці становили абсолютну більшість в усіх регіонах, але у містах — лише в Полтаві та Чернігові [10, с.34].

Для більшовиків, котрі після Лютневої революції 1917 року почали організаційно оформлятися як самостійна політична партія, стало проблематичним визнання самого факту існування українського народу як етнічної спільноти. М. Скрипник пізніше писав: „Для більшості членів нашої партії Україна не існувала як національна одиниця». Один з лідерів київських більшовиків Г. П'ятаков, виступаючи на Квітневій конференції [1917 року] РСДРП(б), заявляв, що вимога національного самовизначення пригноблених народів Росії є застарілою, реакційною як з економічного, так і з політичного погляду, а тому партія повинна його відкинути. Таких же поглядів дотримувалася й член Південно-Західного комітету РСДРП(б) Є. Бош [11, с.213-215].

Серед більшовицьких організацій України мала поширення також думка, ніби національний рух узагалі, а в Україні зокрема, не має об'єктивних умов для свого розвитку і підтримувати його слід лише у боротьбі з великодержавною політикою Тимчасового уряду. Наприклад, цю точку зору поділяли Катеринославські більшовики, які за словами С. Гопнер, у національному питанні „погано орієнтувалися і нарobili у ньому чимало помилок» [12, с.83-84]. Вони вважали, як писав В. Аверін, що „утворення Всеукраїнського центру (мається на увазі Української Центральної Ради. — **В.Р.**) є більше поступка нездоровому національному домагання українців, ніж здійснення одного з основних завдань пролетарської революції» [13, с.73].

Навіть після захоплення більшовиками влади у Росії серед їх однодумців в Україні не було єдиного погляду щодо створення Всеукраїнського партійного центру та Української радянської держави. Частина більшовицьких функціонерів (Є. Бош, Г. Лапчинський, В. Люксембург та інші) заперечували навіть можливість всеукраїнського партійного об'єднання. На обласному з'їзді РСДРП(б) Південно-Західного краю, що проходив 3-5 грудня 1917 року в Києві, виявилася велика розбіжність у поглядах делегатів і, за словами Г.Лапчинського, резолюція з цього питання у закінченій формі прийнята не була [14, с.76].

Першими на шлях розколу України стали більшовики Румчероду — утвореного у травні 1917 року об'єднання рад солдатських, матроських і робітничих депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту та Одеського військового округу, яке поширювало свою діяльність на Херсонську, Бесарабську та частково Таврійську й Подільську губернії. У першому складі Румчероду переважали представники українських партій соціалістичної орієнтації, меншовики й есери. Вони підтримували, хоч і з

певними застереженнями, Тимчасовий уряд Росії та Українську Центральну Раду.

Відразу після одержання повідомлення про більшовицький переворот у Петрограді комітет Центральної ради (Мала рада) на терміновому засіданні 25 жовтня 1917 року утворив комітет для охорони революції в Україні, який заявив про поширення своєї влади на всі дев'ять українських губерній, тобто значно розширив територію, що згідно з „Тимчасовою інструкцією» Тимчасового уряду перебувала під юрисдикцією Центральної Ради, включаючи і райони діяльності Румчероду. Це рішення було підтверджене III Універсалом Центральної ради, було визнане Румчеродом, котрий також осудив більшовицький переворот, назвавши його узурпацією влади однією політичною партією.

У відповідь радянський главком М. Криленко за вказівкою Раднаркому РСФРР наказом від 3 листопада 1917 року розпустив Румчерод і призначив комісаром Румунського фронту С.Рошала, який мав розігнати створені у військових частинах непідконтрольні більшовикам військово-революційні комітети й створити нові — з більшовиків. Створений 2 грудня з його ініціативи з фронтовиків більшовицький ревком проголосив радянську владу на Румунському фронті, але за наказом командувача фронтом генерала Щербачова його було заарештовано. Влада на фронті продовжувала залишатися в руках військового командування та Центральної Ради в особі її комісара полковника В. Поплавка, а в Одесі — міської думи. Проте група більшовиків на чолі з С.Рошалем знову оголосила себе «фронтовим ревкомом». 7 грудня під час переговорів фронтового командування із самозваним ревкомом більшовик Корнев намагався вчинити замах на генерала Щербачова. У відповідь члени ревкому були заарештовані [15, с.339]. Але на допомогу місцевим більшовикам з Петрограда прибули посланці ЦК РСДРП(б) на чолі з Володарським (Гольдштейном).

Вибори делегатів на II з'їзд Румчероду відбувалися під контролем більшовиків з порушенням установлених норм представництва. Одночасно більшовики розгорнули шалену агітацію за оголошення Одеси «вільним містом», зваблюючи її мешканців майбутніми економічними вигодами. На з'їзді, який проходив протягом 10-23 грудня 1917 року, були присутні 1202 делегати, серед котрих більшовиків і їм співчуваючих було 400, лівих есерів — 220, правих есерів — більше 180, меншовиків — близько 70 та інші. Більшість делегатів з'їзду становили військовослужбовці російської армії й Чорноморського флоту, які не були місцевими жителями, але саме вони вирішували майбутнє краю. При цьому повністю ігнорувалася воля українського населення, адже в Херсонській губернії, до складу якої входила й Одеса, українці становили 68 відсотків. Протягом 2-3 грудня 1917 року відбувся Херсонський губернський з'їзд рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, волосних і повітових земств та міських дум, який визнав владу Центральної Ради й обрав за зразком Генерального Секретаріату вищий орган влади — губернський секретаріат у складі 9 секретарів: 5 — від українців і 4 — від національних меншин [16, с.581].

У вибраному на II з'їзді Румчероду виконкомі переважали більшовики та їх спільники — ліві есери, а головою Румчероду став В. Юдовський. 21 грудня 1917 року на об'єднаному засіданні президій рад робітничих, солдатських і селянських депутатів Одеса була оголошена "вільним містом" у складі УНР. 23 грудня це ж зібрання затвердило положення про особливий статус міста та направило до Генерального Секретаріату Центральної Ради спеціального делегата для погодження цього питання з урядом УНР.

Політична ситуація на півдні України змінилася, коли російські червоногвардійські загони, прикриваючись маріонетковим харківським радянським урядом, розпочали агресію проти УНР. Більшовицьке керівництво Румчероду не було впевнене в тому, що червоним військам вдасться закріпитися в Україні, а тому вони намагалися відірвати від неї південні райони з Одесою, перетворивши їх на оплот російського більшовизму. 5 січня 1918 року в Одесі паралельно з Румчеродом був створений військово-революційний комітет («комітет 15-ти»), який також очолив В. Юдовський. Наказом №1 від 12 січня Румчерод було оголошено верховним органом влади на півдні України. Цим же наказом скасовувалися всі розпорядження комісара Центральної Ради в Одесі В.Поплавка. 14 січня більшовики підняли повстання проти Української Центральної Ради і після важких триденних боїв установили в Одесі радянську владу. 18 січня 1918 року вони створили одеський Раднарком у складі 14 комісарів. Очолив його голова ЦВК рад Румчероду і військово-революційного комітету В. Юдовський. ЦВК рад Румчероду оголосив себе у стані війни з Румунією й розпочав мобілізацію добровольців в Одеському, Тираспольському, Херсонському, Аккерманському та Бендерському повітах.

У лютому 1918 року одеські більшовики ще раз поділили владу. Раднарком став обласним виконавчим органом влади, який мав працювати під контролем ради робітничих, солдатських, матроських і селянських депутатів. ЦВК рад Румчероду залишався координуючим органом та мав займатися військовими питаннями й зовнішньою політикою [17, с.363-366]. Головою ЦВК рад Румчероду залишався все той же В. Юдовський, а головою Раднаркому було призначено В. Старостіна.

Після проголошення УНР більшовики Донбасу виступили категорично проти включення південно-східних промислових районів до складу України. Виступаючи 17 листопада 1917 року на пленумі обласного Донецько-Криворізького комітету рад, Артем (Ф. Сергєєв) закликав «створити незалежну від київських центрів самоврядну Донецьку область і домагатися для неї всієї влади рад» [18, с.177]. Пленумом була прийнята підтримана меншовиками та російськими есерами постанова, яка пропонувала «розгорнути широку агітацію за залишення Донецько-Криворізького басейну з Харковом у складі Російської Республіки» [16]. Як свідчив у своїх спогадах М. Скрипник, ці плани дістали підтримку в ЦК РСДРП(б) [120, с.172].

Будучи частиною загальноросійської партії більшовиків, їх місцеві організації, що існували з України, навіть теоретично не допускали можливості існування Української держави і загальноукраїнського партійного центру. Створення останнього, на їх думку, могло стати небезпечним прецедентом для перетворення централізованої партії на федерацію обласних партійних організацій. Тому коли більшовики Південно-Західного краю зініціювали обласний (крайовий) з'їзд у Києві (3-5 грудня 1917 року), на ньому були присутні лише по одному представникові від Катеринослава й Херсона та декілька чоловік як гостей від Харкова і Миколаєва. Донецько-Криворізький обласний комітет РСДРП(б) відмовився від участі у роботі з'їзду в Києві й на противагу йому скликав власну партійну конференцію, яка пройшла 5-6 грудня у Харкові. Делегати конференції вирішили, що Донбас має бути окремою від України адміністративно-господарською та політичною одиницею у складі радянської Росії. В резолюції про ставлення до Української Центральної Ради учасники конференції оголосили її ворогом усіх трудящих [21, с.379].

Не приїхали делегати Донкривбасу і на Перший Всеукраїнський з'їзд рад, який відкрився 4 грудня 1917 року в Києві. На протипагу йому вони 9 грудня скликали у Харкові III обласний з'їзд рад Донецько-Криворізького басейну, на котрому була представлена лише третина рад [46 із 140], у складі яких переважали більшовики. Нехтуючи волею більшості рад басейну, його делегати переобрали обласний виконком, до президії котрого ввійшли лише більшовики: С. Васильченко (голова), М. Жаков, Б. Магідов і М. Тевелєв. Перші двоє тільки-но прибули до Харкова з Ростова-на-Дону в зв'язку з антибільшовицьким виступом генерала Каледіна і відразу ж посіли керівні посади в обкомі РСДРП(б). Вони прагнули відірвати Донбас від України та включити його до складу радянської Росії з тим, щоб за її допомогою встановити більшовицьку диктатуру в басейні, де у більшості рад усе ще переважали меншовики й есери. При цьому думка не лише українського населення, яке становило більшість у Харківській і Катеринославській губерніях, але й органів місцевого самоврядування, громадських організацій та рад повністю ігнорувалася, про що свідчать такі факти.

11 червня 1917 року Харківська губернська рада робітничих, солдатських і селянських депутатів висловила підтримку діяльності та визнала Центральну Раду вищим органом влади в Україні. 529 делегатів Українського національного з'їзду Слобідської України (24-26 вересня 1917 року), які представляли політичні партії, робітничі, селянські й військові організації, кооперативні товариства та профспілки, ухвалили: «на всій Україні в етнографічних межах вищою владою є Українська Центральна Рада і відповідальний перед нею Генеральний Секретаріат. Слобідська Україна (губернія Харківська та українські частини Воронежчини й Курщини) з цього часу повинна бути приєднана до автономної України та, як і всі українські губернії, вона буде підкорятися Временному правительству тільки через Генеральний Секретаріат» [10, с.36-37].

Після обговорення III Універсалу Центральної ради Харківська міська дума у своїй постанові від 2 грудня 1917 року (36 — за, 17 — проти, 6 — утрималися) заявила про «приєднання м. Харкова до Української демократичної республіки як складової частини Російської демократичної республіки на основі прийнятих Центральною Радою положень».

3 грудня 1917 року окружний з'їзд у Таганрозі представників (делегатів) волосних комітетів, робітничих, українських, культурно-просвітніх і політичних організацій проголосував за прилучення Таганрозької округи до України (78 — за, утрималися — 2, проти — не було), вибрали до складу Центральної Ради «т. Пастернака» і винесли резолюцію про українізацію земства та окружної Таганрозької управи [22, с.215].

Не змінилася позиція щодо України керівництва Донкривбасу і після проголошення у Харкові радянської влади й створення українського радянського уряду — Народного секретаріату. Відомо, що у роботі Першого Всеукраїнського з'їзду рад (11-12 грудня 1917 року) взяли участь представники 89 рад із близько 300 створених на той час в Україні, але не було жодного делегата від селянства. Тому його рішення не можна вважати легітимними, позаяк делегати з'їзду представляли лише незначну частину населення України. Незважаючи на те, що в роботі з'їзду взяли участь і 73 делегати від Донецько-Криворізького басейну, а їх лідер Артем (Ф. Сергєєв) у Народному секретаріаті обійняв посаду секретаря торгівлі та промисловості, більшовицьке керівництво області не припиняло сепаратистських дій, намагаючись за будь-яку ціну відірвати від України, тепер уже радянської, промислові райони Півдня й Сходу і це притому, що

Перший Всеукраїнський з'їзд рад проголосив Українську радянську республіку федеративною частиною Російської республіки. У цьому вони повністю солідаризувалися з меншовиками і російськими есерами, які на з'їзді голосували проти самовизначення радянської України, заперечуючи її право на власне державне життя, навіть у складі радянської Росії. Більшовики Донкривбасу цілком поділяли великодержавні амбіції керівництва РСДРП(б), котре назвало свою державу Всеросійською федерацією радянських республік. Але від зміни назви імперська суть політики більшовиків у національному питанні не змінилася.

Під час роботи Першого Всеукраїнського з'їзду рад Я.Яковлев (Епштейн) намагався переконати делегатів, що українське селянство є куркульським за своєю природою. А оскільки без підтримки селянства всякі спроби встановити радянську владу є авантюрою, то «потрібно надати дрібнобуржуазній Україні створити собі владу за образом і подобою своєю, а самим намагатися врятувати від рук дрібнобуржуазного шовінізму Центральної Ради пролетарський Донбас, що тяжіє значно більше до Москви, ніж до Києва» [20, с.172]. Подібні заяви окремих лідерів Донкривбасу були не поодинокими.

Ідею виділення Донбасу і Криворіжжя з Харковом з України посилено пропагували й меншовики. Зокрема, на Першому Всеукраїнському з'їзді рад вони наполягали на тому, що Донецько-Криворізька область має бути цілком автономною та незалежною як від України, так і від радянської Росії [22, с.24]. Більшовики Донкривбасу не вірили, що радянська влада в Україні, навіть за підтримки радянської Росії, може закріпитися й протриматися тривалий час, оскільки більшість українців їх не підтримувала. Під час виборів до Всеросійських Установчих зборів в Україні за більшовиків проголосувало лише близько 10 відсотків виборців. Тому серед керівництва Донецько-Криворізького басейну продовжувало посилюватися нігілістичне ставлення до штучно створеної української радянської державності, й ідея включення басейну до радянської Росії знову набула нового звучання. Виходячи з того, що утворення єдиного політичного і господарського центру для всього економічного району могло б дати кращі результати у проведенні там комуністичних експериментів, вони вважали доцільним встановити безпосередній зв'язок з Раднаркомом РСФРР та Вищою радою народного господарства у Петрограді, обминаючи уряд радянської України, який до того ж був практично невідомий широкому загалу української людності.

Слід урахувати також, що серед більшовиків Харкова і Донбасу були поширені погляди на будівництво майбутньої радянської держави не за національно-територіальною ознакою, що відповідало офіційним гаслам про право націй на самовизначення, а шляхом створення федерації адміністративно-економічних районів. Особливого поширення ці погляди набули після приїзду з Ростова-на-Дону до Харкова "емігрантів" С. Васильченка, М. Жакова і В. Філова й призначення їх 13 грудня 1917 року редакторами газет "Донецкий пролетарий" та "Известия Юга", які вони стали використовувати як трибуну для поширення своїх ідей. Вони намагалися теоретично обґрунтувати свою лінію плутаними міркуваннями про всесвітню комуністичну революцію й злиття націй у майбутній єдиній радянській державі. Так, 30 грудня 1917 року в редакційній статті газети "Донецкий пролетарий" стверджувалося, що єдиний з точки зору економіки Донецький та Криворізький район має бути єдиним і політично, а включення його до складу України начебто порушує принцип національного самовизначення російського населення області.

Тертя між радянським урядом України і партійними та радянськими працівниками в Харкові, відомі пізніше як суперечки між "киянами" й "харків'янами", особливо посилювалися після прибуття до міста російських, так званих "північних", червоногвардійських загонів. Більшовики Харкова та Донбасу дивилися на радянський уряд України як на небажаного і нікому не потрібного конкурента в боротьбі за владу в південно-східному регіоні України. Питання про взаємовідносини між ними розглядалося 28 грудня 1917 року на нараді харківської партійної організації й харківській загальноміській більшовицькій конференції та на партійній нараді РСДРП(б) 31 грудня 1917 року — 1 січня 1918 року, на якій були присутні також члени ЦВК рад України, виконкому обласної ради робітничих і солдатських депутатів, а також представник Раднаркому РСФРР в Україні С. Орджонікідзе. Попри публічні заяви про єдність більшовицьких організацій, сепаратистські домагання обласного керівництва Донкривбасу продовжувалися. "Резолюцію, — згадувала пізніше Є. Бош, — прийняли одностайно, але президія утрималася, чим не мало вразила збори, які були не повідомлені про опозицію в комітеті" [24, с.104].

Сепаратистські настрої керівної верхівки Донкривбасу ще більше посилювалися після проголошення 9 січня 1918 року IV Універсалом Центральної ради державної незалежності України і повернення до Харкова після закінчення роботи III Всеросійського з'їзду рад (10-18 січня 1918 року) Артема. «Харків'яни» не були впевнені в тому, що їм вдасться встановити більшовицьку диктатуру на теренах усієї України, а тому хотіли шляхом включення найбільш розвинених у промисловому відношенні районів до складу РСФРР зберегти в них свою владу. Зважаючи на це, члени радянського уряду України В. Затонський та С. Бакинський 23 січня 1918 року надіслали до ЦК РСДРП(б) листа, у якому просили "провести в ЦК питання про небажаність утворення окремої автономної республіки Донецького басейну... Виділення Харківської й Катеринославської губерній зі складу України створить із неї дрібнобуржуазну селянську республіку і примусить жити у вічному страху, що на якому-небудь іншому з'їзді рад перевагу візьме селянська більшість, бо єдиними суто пролетарськими округами є гірничі округи Донецького басейну та Криворіжжя" [25]. Побойовання були небезпідставними, адже селянство становило близько 80 відсотків населення України.

Як видно з листа, більшовицьких очільників найбільше хвилювала не політична єдність України, а страх без підтримки більшовиків Харкова і Донбасу втратити владу в Україні. Тому вони й шукали захисту в ЦК РСДРП(б), який завжди виступав арбітром у суперечках між "киянами" та "харків'янами". На жаль, відповідь на лист В. Затонського й С. Бакинського невідома. Можливо, її й не було, позаяк питання соборності українських земель у ЦК РСДРП(б) було розв'язане на користь "харків'ян".

Характерно, що питання про відокремлення від України південно-східних промислових районів і включення їх безпосередньо до складу РСФРР не обговорювалося населенням регіону й навіть рядовими членами РСДРП(б). За словами Є. Бош, опозиційно налаштована до радянського уряду України частина членів харківського та обласного комітетів РСДРП(б) "не виносила свого ставлення на загальні партзбори, вела агітацію персонально [24, с.105].

Лише в надрукованому газетою "Донецкий пролетарий" повідомленні про нараду в Харківській міській організації РСДРП(б), яка відбулася 23 січня 1918 року, є невиразна згадка про те, що прибічники проголошення Донецько-Криворізької республіки (далі — ДКР) усе ж намагалися винести свою ідею на

загальне обговорення комуністів і М. Жаков та С. Васильченко дали "приблизну схему нової організації", проте вона зустріла заперечення зборів, які вирішили, що всі сторони цього питання "вимагають детальної розробки й обговорення". Учасники зборів запропонували обкому РСДРП(б) висвітлити ці питання в партійній пресі [26, с.192]. І дійсно, 28 січня, тобто вже під час роботи IV обласного з'їзду рад Донецько-Криворізького басейну, в газеті "Донецкий пролетарий" з'явилася редакційна стаття під назвою «Національний чи економічний принцип федерації», в якій поряд з твердженням, що "будь-яке самовизначення за принципом національним тепер, на порозі соціалізму, зжило себе", висувалася вимога "створення центру, котрий би об'єднав навколо себе всю роботу у Донецько-Криворізькому басейні" та вимагалася автономія області в складі РСФРР.

Питання про створення ДКР було розв'язане вузьким колом більшовицького керівництва Харкова й обкому РСДРП(б). Як свідчив Б. Магідов, у кінці січня 1918 року у харківському готелі "Метрополь" відбулася нарада, на якій були присутні Артем, С. Васильченко, В. Філов, М. Жаков, В. Межлаук, М. Руднев, С. Шварц і декілька інших осіб. Серед ініціаторів створення ДКР А. Каменський називає також себе й М. Рухимовича, які не брали участі у нараді. Зібрання відкрив Артем, який накреслив мету і завдання та обґрунтував необхідність проголошення ДКР. Його пропозиція не зустріла особливих заперечень учасників наради, й вони намітили склад обласного Раднаркому [27, с.65].

У спогадах сучасників існують великі розбіжності щодо ставлення Леніна до ідеї виділення з України південно-східних промислових районів у автономне утворення у складі РСФРР. Так, А. Каменський писав, що ДКР була створена "із санкції ЦК партії" [28, с.76]. Б. Магідов також стверджував, що напередодні її утворення Артем, будучи у Петрограді, "спочатку говорив з т. Леніним. Ленін поставився вельми співчутливо до цієї ідеї" [29].

Але маємо й інші свідчення. Після завершення роботи III Всеросійського з'їзду рад делегати від Донецько-Криворізького басейну мали розмову з Леніним та Й. Сталіним, під час якої Артем порушив питання про виділення із складу України Донкривбасу і включення його до РСФРР. Проте за словами В. Затонського, який начебто був присутній при цій розмові, Артем не дістав згоди в них [30, с.169]. М. Скрипник — один з найбільш послідовних провідників політики українізації 20-их років, характеризуючи ставлення "вождя світового пролетаріату" до питання соборності українських земель, писав: "Ленін цілком згоджувався з konieczністю висунути проблему об'єднання в одній радянській державі всіх територій, залюднених українською більшістю, не тільки Південно-Західного краю, а й Лівобережжя України: Харківщини, Катеринославщини, Кривого Рогу та навіть місцевостей Курщини і Воронежчини з людністю українською" [31, с.52]. Твердження М. Скрипника не є переконливими, позаяк його публіцистичні праці написані через багато років після подій січня 1918 року, коли Леніна вже почали канонізувати його послідовники.

Як бачимо, свідчення "киян" і "харків'ян" цілком протилежні, а тому встановити позицію Леніна щодо ідеї проголошення ДКР неможливо, хоча, враховуючи пануючий у РСДРП(б) принцип "демократичного централізму", можна припустити, що без санкції ЦК партії це питання не могло бути розв'язане позитивно.

Рішення про скликання IV з'їзду рад Донецько-Криворізького басейну було прийняте обласним виконавчим комітетом 10 січня 1918 року. 21 січня воно було опубліковане у газеті "Донецкий пролетарий". З'їзд мав розглянути

поточні справи й економічну політику радянської влади в Донбасі. Питання про організацію ДКР у порядку денному не було. Представництво селян, які становили більшість населення краю, на з'їзді не передбачалося.

IV обласний з'їзд рад Донецько-Криворізького басейну відкрився 27 січня 1918 року в Харкові. На ньому були присутні 74 делегати з ухвальним голосом: з них — 48 більшовиків, 19 есерів, 5 меншовиків і 2 безпартійних. У роботі з'їзду також узяли участь член радянського уряду України й "агент ЦК" (так він себе називав) М. Скрипник та делегація ВРНГ з Петрограда на чолі з В. Оболенським. Установити представництво рад Донбасу і Криворіжжя й прізвища делегатів, які не виступали, неможливо, оскільки у матеріалах з'їзду ці дані відсутні. Матеріали з'їзду були опубліковані в окремому додатку до газет "Донецкий пролетарий" та "Известия Юга", а також у скороченому вигляді в інших харківських газетах.

З'їзд відкрив більшовик А. Каменський і попросив делегатів особливо серйозно поставитися до роботи, оскільки на з'їзді має розв'язатися дуже важливе питання — "виділення Донецького басейну в автономну одиницю" [32]. З'їзд почався із загальнополітичної дискусії між більшовиками, з одного боку, та меншовиками й есерами — з другого, яка виявила цілком протилежні погляди на характер більшовицького перевороту і перспективи розвитку соціалістичної революції з Росії. З доповіддю про економічну політику радянської влади в Донбасі виступив народний секретар праці радянського уряду України М. Скрипник. Схарактеризувавши стан економіки Донбасу, він назвав його катастрофічним. Єдиний вихід для подолання розрухи він убачив у націоналізації всієї паливної й металургійної промисловості басейну. З цією метою М. Скрипник запропонував створити обласний економічний орган — Раду народного господарства півдня Росії з осідком у Харкові, яка мала діяти "згідно з виробленими для всієї Російської радянської федерації планами", а також районні та підрайонні ради народного господарства на місцях. Їх створення розглядалось як підготовчий етап для націоналізації промисловості й створення необхідних умов для переходу до соціалізму [33]. Більшістю голосів запропоноване М. Скрипником рішення було прийняте. На думку більшовиків, тільки одержавлення промисловості Донбасу і підпорядкування її загальноросійському центрові у Петрограді здатне було подолати економічну кризу й розруху, які були породжені світовою війною, революційним безладом та некомпетентним утручанням революціонерів різного гатунку в роботу промислових підприємств.

Гарячі дебати на з'їзді викликали питання про організацію влади в Донецько-Криворізькому басейні, доповідачем із якого від більшовиків виступав С. Васильченко. Необхідність проголошення Донецько-Криворізької радянської республіки вже була вирішена заздалегідь, тому на з'їзді дебатовалося інше питання: який принцип — економічний чи національний — необхідно класти в основу організації радянських республік. Основні положення доповіді С. Васильченка зводилися до того, що по мірі зміцнення влади більшовиків на місцях федеративний устрій Російської соціалістичної республіки буде будуватися не за національними ознаками, а за особливостями економічного розвитку окремих регіонів. Доповідач переконував, що "звільнений пролетаріат не може нікого пригноблювати, отже, це не може бути національний принцип... У соціалістичній республіці може бути лише федерація господарських одиниць". З огляду на те, що Донецько-Криворізький басейн є цілком сформованою в господарському відношенні економічною одиницею та "може стати зразком соціалістичного господарювання для інших республік", а включення його до складу

радянської України «недопустиме з точки зору інтересів усієї Російської федерації», С. Васильченко переконував делегатів з'їзду в тому, що Донкривбас повинен мати самостійні органи не лише економічного, але й політичного самоврядування. Він запропонував створити автономну Донецько-Криворізьку республіку, виділити її із складу України і включити до Російської федерації [34]. Таким чином, пропозиція С. Васильченка повністю заперечувала проголошене більшовиками на Квітневій (1917 року) конференції РСДРП(б) і в ленинській "Декларації прав трудящого та експлуатованого народу" право народів, у тому числі й українського, на національне самовизначення.

З різкою критикою прибічників розчленування України виступив М. Скрипник. Він намагався переконати делегатів з'їзду, що ставити в основу організації радянських республік економічний принцип — правильно, але це принцип майбутнього, а не сучасного [35]. М. Скрипник доводив, що основу зміцнення більшовицького режиму і встановлення співдружності народів радянської держави, яка ще не мала назви, становить справедливе розв'язання національного питання згідно з принципом права націй на самовизначення. "Виділення Донецького басейну, — говорив він, — означало б підірвання радянської влади і зміцнення Генерального секретаріату" [36, с.255]. М. Скрипник уніс резолюцію, в якій пропонував Донецько-Криворізькій республіці, якщо все ж вона буде створена, бути автономною частиною радянської України й лише через неї входити до складу Російської федерації. Як і всі інші більшовики, М. Скрипник дбав не про національні інтереси українського народу, а про оптимальний варіант установлення радянської влади в Україні.

Резолюція М. Скрипника зустріла серйозні заперечення делегатів з'їзду. М. Жаков та С. Васильченко звинуватили М. Скрипника у націоналізмі, у прагненні насильницьким шляхом підпорядкувати пролетарський Донбас радянському урядові України. Необхідність виділення Донкривбасу з України вони мотивували тим, що "відсталі селяни України є лише важким каменем на шії донецького пролетаріату і будуть ослаблювати успішність його боротьби" [31, с.53].

С.Васильченко, виражаючи переконання більшості харківських та донецьких комуністів, заявив, що "аграрні райони України не мають бази для розвитку пролетарської резолюції, а Рада (Центральна рада. — **В.Р.**) загинула під натиском сил іззовні України" [37]. Тим самим він визнавав, що більшовицький режим у формі радянської влади принесли в Україну російські червоногвардійські загони і він не має тут ґрунту для свого існування.

Затятим прихильником відриву Донецького й Криворізького басейнів від України, навіть радянської, виступив Артем. Він переконував делегатів з'їзду, що встановивши владу в Росії, більшовики знищили національний гніт у будь-якій формі, а тому національне самовизначення пригноблених народів втратило свою актуальність. "Національні забобони, — говорив він, — загинули разом з Центральною радою" [38]. Іншим аргументом Артема на користь створення Донецько-Криворізької республіки була мобілізація донецького пролетаріату для боротьби з антибільшовицьким повстанням генерала Каледіна на Дону. Згадуючи пізніше дискусію з Артемом на з'їзді, М. Скрипник писав: «Донбас проти Дону. Це була його постійна ідея. З цього приводу на з'їзді довелось з ним сперечатися, але тов. Артем твердо стояв на своєму: не із заходу йде наступ світового капіталізму проти радянської влади, а з південного сходу, з Дону. Чергове завдання — підняти Донбас проти Дону,

організувати пролетарські шахтарські маси проти куркульського донського козацтва» [39].

Аргументи Артема не витримують критики, адже у другій половині січня 1918 року основні сили протибільшовицького повстання на Дону вже були розгромлені, а генерал Каледін, переконавшись у безнадійності подальшої боротьби, 29 січня застрелився.

Будучи переконаними прибічниками комуністичної ідеології, М. Скрипник і Артем гадки не мали відстоювати соборність українських земель у єдиній державі. Загальновизнану українським народом представницьку Центральну раду та її уряд Генеральний секретаріат вони вважали владою буржуазною, контрреволюційною. Тому суперечки між ними на з'їзді точилися лише з питання: сприятиме чи перешкоджатиме встановлення більшовицького режиму в Україні виділення з неї південно-східних промислових районів. З цього приводу Артем заявляв: "Ми, як більшовики, не розходимося з тов. Скрипником. Ми розходимося з ним, як з офіційним представником українського ЦВК» [18, с.188].

Зрештою, дотримуючись партійної дисципліни, М. Скрипник зняв свою резолюцію, й з'їздом було прийнято рішення "Про утворення уряду Донецької республіки Рад" та обрано обласний виконавчий комітет у складі 5 більшовиків, 3 лівих есерів і одного меншовика. 14 лютого на першому засіданні обласного виконкому була вибрана його президія у складі С. Васильченка (голова), М. Жакова (товариш голови) і І. Варейкіса (секретаря), а також затверджений склад Раднаркому Донецько-Криворізької республіки (так офіційно вона стала називатися) на чолі з Артемом.

У зв'язку з тим, що на IV з'їзді рад Донкривбасу представників від селянства не було, ліві есери відмовилися ввійти до Раднаркому ДКР. Передбачаючи з часом домовитися з ними, більшовики залишили за лівими есерами посади комісарів землеробства, управління нерухомим майном та лікарняно-санітарного, проте ці наркомати так і не були створені. Отже, уряд ДКР виявився виключно більшовицьким, незважаючи на те, що ліві есери до літа 1918 року офіційно вважалися співниками більшовиків у боротьбі за радянську владу в центрі й на місцях.

Територія Донецько-Криворізької республіки включала Харківську і Катеринославську губернії, північні повіти Таврійської й гірничі райони Херсонської губернії та Війська Донського [40]. Вона практично збігалася з тими українськими землями, які згідно з «Тимчасовою інструкцією» від 4 серпня 1917 року Тимчасовий уряд вилучив з підпорядкування Генерального секретаріату Української Центральної ради. У цьому плані донецькі й харківські більшовики виявилися солідарними з Тимчасовим урядом Росії.

Реакція ЦК РСДРП(б) і Раднаркому РСФРР на утворення Донецько-Криворізької республіки була неоднозначною та залежала від того, наскільки впевнено почували себе російські більшовики в Україні. Коли 31 січня 1918 року Артем повідомив голову ЦВК Рад РСФРР Я. Свердлова про утворення ДКР як "частини загальноросійської Федерації Рад", останній 17 лютого телеграфував у відповідь: "Відокремлення вважаємо шкідливим" [26, с.113].

На той час російські червоногвардійські загони при підтримці місцевих більшовиків уже встигли окупувати майже всю Україну і в них з'явилася надія, що вони протримаються тут надовго, а тому відпала потреба відривати від України промислові райони. Коли ж стало відомо, що умови Берестейської угоди Центральної Ради з центральними державами поширюються на всю

територію Української Народної Республіки й Україна для більшовиків буде втрачена, позиція керівництва РСФРР різко змінилась. Ознайомившись з протоколами засідання обласного виконкому рад Донкривбасу, секретаріат РСДРП(б) у листі від 3 березня 1918 року вітав комуністів Донбасу за ту послідовну лінію, яку вони "провели при формуванні Ради Народних Комісарів" [26, с.117].

Проголошення ДКР відбулося без широкого розголосу та не дістало підтримки ні серед робітництва, ні серед більшовицьких організацій області, адже куди б не належали промислові райони — до радянської Росії чи радянської України, влада у них все одно залишалася в руках комуністів. Для більшості партійних організацій Донбасу, як зауважував у свій час М. Острогорський, виникнення ДКР "було цілком несподіваною справою" [41, с.111].

Для Таганрозької ради робітничих депутатів також "було новиною утворення Донецького робітничого уряду" [42]. Ставлення більшовиків Катеринославщини до утворення ДКР було суперечливим. Катеринославська міська рада робітничих і солдатських депутатів «висловила проти утворення Донецької республіки» [43], районна рада народного господарства прийняла запропоновану Я. Епштейном (Яковлевим) резолюцію, яка вітала "виділення Донецького і Криворізького басейнів в автономну республіку» [44]. Загалом, як відзначав Е. Квірінг, "катеринославці входили до неї лише формально [45, с.5].

У лютому 1918 року Раднарком ДКР приступив до створення нових адміністративно-територіальних одиниць шляхом поділу регіону на окремі економічні райони: Харківський, Катеринославський, Верхньодніпровський, Луганський, Олександрівський, Павлоградський, Бахмутський, Олександро-Грушевський, Таганрозький, Ростовський, Маріупольський і Криворізький [46]. Проте новий адміністративно-територіальний поділ не був реалізований до кінця, за винятком території власне Донбасу, де були створені районні та підрайонні комітети. Центральним військово-революційним комітетом (Центроревкомом) Донбасу був напрацьований проект створення Донецької губернії у складі Бахмутського, Слово'яносербського, Бердянського, Ізюмського та частини Маріупольського повіту й Таганрозького округу [47]. І хоч її організація не була офіційно затверджена Раднаркомом ДКР, усе ж Центроревком Донбасу мав статус губернського ревкому, але його влада не охоплювала всіх районів Донбасу, позаяк у березні 1918 року більшовики Луганська створили власний Раднарком на чолі з Ю. Лутовіновим.

Соціалістичні експерименти більшовиків у промисловості та адміністративному устрої ще більше посилювали хаос і анархію у краї й привели до повної руйнації економіки Донкривбасу.

Останнім радянським псевдодержавним утворенням, яке виникло на теренах України, була Радянська соціалістична республіка Тавриди. Відомо, що Таврійська губернія включала Кримський півострів і три південноукраїнських повіти: Бердянський, Дніпровський та Мелітопольський. У Криму переважало російське й кримськотатарське населення, а в трьох північних повітах — українське. Останнє вважало себе невід'ємною частиною Української Народної республіки і підтримувало державотворчу діяльність її уряду. Протягом 17-18 грудня 1917 року в Мелітополі пройшов з'їзд міських і земських органів місцевої влади й рад селянських, робітничих та солдатських депутатів трьох північних повітів Таврійської губернії, на якому делегати висловили цілковиту підтримку Центральній Раді й вирішили взяти участь у виборах до Українських Установчих зборів [17, с.346].

У Криму після повалення самодержавства в Росії почалося бурхливе піднесення національно-визвольного руху кримськотатарського населення, їх прагнення до самовизначення. У березні 1917 року на першому з'їзді татар у Сімферополі було вибрано їх представницький орган — Мусульманський виконавчий комітет. Рух за автономію Криму особливо активізувався після захоплення більшовиками влади у Росії. 20 листопада 1917 року на з'їзді делегатів міст і земств півострова було обрано раду народних представників із 48 осіб. До її складу ввійшли представники всіх національностей, які проживали у Криму. 12 грудня 1917 року на Установчому з'їзді кримськотатарського народу було створено національний уряд — Раду директорів — і прийнято Конституцію Кримської Народної республіки. З'їзд також ухвалив рішення про термінове скликання Установчих зборів краю для розв'язання питання про форму державного правління у Криму. Директорія кримськотатарського народу діяла спільно з радою народних представників [16, с.580].

Проте демократичне розв'язання питання про владу і самовизначення Криму було перерване встановленням у січні 1918 року більшовицького режиму на півострові. 7 березня у Сімферополі відкрився з'їзд рад робітничих, солдатських, селянських і батрацьких депутатів, на якому було вибрано ЦВК рад Таврійської губернії у складі 12 більшовиків та 6 лівих есерів. Керуючись одержаними від ЦК РСДРП(б) директивами, Таврійський ЦВК декретом від 21 березня оголосив про створення Радянської соціалістичної республіки Тавриди у складі РСФРР. Новоутворена республіка включала всю територію Таврійської губернії. Але кримські більшовики не врахували того, що заселені українцями північні повіти губернії були складовою частиною УНР й умови Берестейського мирного договору також поширювалися на них. Через день вони отямалися та 23 березня новим декретом територія Радянської республіки Тавриди була обмежена лише Кримським півостровом. Того ж дня був утворений і уряд республіки — Рада народних комісарів на чолі з А. Слуцьким, яка проіснувала близько місяця — до повної окупації німцями Криму в кінці квітня 1918 року. Ставлення Леніна та більшовицького керівництва РСФРР до територіальної цілісності України залежало від політичної кон'юнктури і перспектив утримати її під своєю владою. Буде Україна єдиною в етнографічних межах чи існуватиме на її теренах декілька адміністративно-територіальних утворень, суттєвої ролі не відігравало. Головне, щоб вона була частиною унітарної Російської радянської держави, яка аж до 1922 року не мала певної назви.

3 березня 1918 року між центральними державами і радянською Росією був підписаний мирний договір, згідно з яким остання зобов'язувалася вивести свої війська з України й припинити втручатися у її внутрішні справи, але виконувати умови договору керівництво РСФРР не збиралося. Більше того, 15 березня ЦК РСДРП(б) зобов'язав більшовицькі організації, що діяли на теренах України, створити єдиний радянський уряд і єдиний фронт боротьби проти австро-німецьких військ [26, с.66]. Збройний, але безнадійний опір потрібний був більшовикам для того, щоб устигнути вивезти з України до РСФРР якомога більше хліба та інших народногосподарських цінностей.

Керівництво ДКР наївно сподівалося, що відрив Донкривбасу від України може запобігти наступу німецьких військ на Донбас. В опублікованому 7 квітня 1918 року в газеті "Донецкий пролетарий" зверненні до Української Центральної Ради (копія — всім європейським урядам) вони пропонували їй спинити наступ німців й укласти перемир'я на умовах визнання ДКР автономною частиною РСФРР, проте на цю "ноту" ніхто не зважав.

Усі перераховані вище псевдодержавні радянські утворення були спробою місцевих більшовицьких організацій розчленувати Україну, відірвати від неї найважливіші промислові райони і шляхом уключення їх до РСФРР зберегти в них свою владу. В цьому проявлялася великодержавна сутність політики російських більшовиків та їх партійних структур в Україні. Протягом березня-квітня 1918 року в зв'язку з наступом австро-німецьких військ усі радянські регіональні утворення були ліквідовані й стали, хоч і не надовго, частиною єдиної Української Народної Республіки.

Примітки

1. Супруненко Н.И. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918-1920 гг.) / Н.И. Супруненко. — М.: Наука, 1966. — 446 с.
2. Рибалка І.К. В.І.Ленін і Україна / І.К. Рибалка. — Харків: Вид-во ХДУ, 1969. — 155 с.
3. Куліченко М.І., Маланчук В.Ю. В.І.Ленін і розв'язання національного питання на Україні / М.І. Куліченко, В.Ю. Маланчук. — К.: Політвидав України, 1971. — 320 с.
4. Лихолат А.В. Здійснення ленінської національної політики на Україні (1917-1920) / А.В. Лихолат. — К.: Наукова думка, 1967. — 303 с.
5. Реверук В.Я. До питання про створення Донецько-Криворізької республіки / В.Я. Реверук // Питання історії СРСР. — Вип. 17. — Харків, 1974. — С. 74-83.
6. Ленін В.І. Чи потрібна "самостійна політична партія" єврейському пролетаріатові / В.І. Ленін // Ленін В.І. Повне зібрання творів. — Т. 7. — К.: Політвидав України, 1970. — С. 114-121.
7. Там само. К.М. Александровій // В.І. Ленін. Повне зібрання творів. — Т. 46. — К.: Політвидав України, 1974. — С. 279.
8. Субтельний О. Україна / О. Субтельний. — К.: Либідь, 1992. — 512 с.
9. Цит. за: Віталій Огієнко. Ленінська теорія національного самовизначення у контексті становлення українського націонал-комунізму / В. Огієнко // Київська старовина. — 2005. — №4 — С. 58-73.
10. Бойко О.Д. Проблема визначення кордонів України у період Центральної Ради (1917-1918 рр.) / О.Д. Бойко // Український історичний журнал. — 2008. — №1. — С. 29-38.
11. Седьмая (Апрельская) Всероссийская конференция РСДРП(б). — М.: Политиздат, 1958. — 442 с.
12. Гопнер С.И. Первые недели революции / С.И. Гопнер // Гопнер С.И. Борьба за Советы на Екатеринославщине: сборник статей и воспоминаний. — Днепропетровск, 1927. — С. 76-97.
13. Аверін В. До другого Всеукраїнського з'їзду Рад / В. Аверін // Літопис революції. — 1928. — №2. — С.66-81.
14. Лапчинський Г. Перший період радянської влади на Україні. ЦВКУ та Народний Секретаріат / Г. Лапчинський // Літопис революції. — 1928. — №1. — С. 68-93.
15. Українська Центральна рада. Документи і матеріали: У двох томах, т.2. — К.: Наукова думка, 1997. — 418 с.
16. Там само. — Т. 1. — 589 с.
17. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні: У двох томах. — Т. 2. — К.: Наукова думка, 1967. — 462 с.
18. Артем на Украине. Документы и материалы. — Харьков: Харьковское областное издательство, 1961. — 326 с.
19. Державний архів Донецької області (далі — ДАДО). — Ф. Р-2602. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 53.
20. С.Ш. Из истории Советской власти на Украине (по материалам вечера воспоминаний) // Летопись революции. — 1924. — №4. — С. 152-193.
22. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. — К.: Головна редакція УРЕ, 1987. — 632 с.
21. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917-1920 роках / В. Сергійчук. — К.: Либідь, 1999. — 415 с.

24. Бош Е. Национальное правительство и Советская власть на Украине / Е. Бош. — М.: Госиздат РСФСР, 1919. — 114 с.
22. Бош Е. Год борьбы / Е. Бош. — М.-Л.: Госиздат СССР, 1925. — 174 с.
23. Державний архів Російської Федерації (далі — ДАРФ). — Ф. 1318. — Оп. 1. — Спр. 111. — Арк. 149.
24. Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 — апрель 1918 гг.): сборник документов и материалов. — К.: Госполитиздат Украины, 1962. — 755 с.
25. Магидов Б. Организация Донецко-Криворожской республики и отступление из Харькова / Б. Магидов // Пять лет: сборник статей и воспоминаний, посвященный пятой годовщине Октябрьской революции. — Харьков: Пролетарий, 1922. — С. 61-68.
26. Каменский А. От Донбасса к Царицыну / А. Каменский // Борьба за Октябрь на Артемовщине: сборник воспоминаний и статей. — Харьков: Пролетарий, 1922. — С.66-87.
27. ДАДО. — Ф. Р-2109. — Оп. 1. — Спр. 117. — Арк. 17.
28. Затонський В. Уривки із спогадів про Українську революцію / В. Затонський // Літопис революції. — 1929. — №4. — С. 151-193.
29. Скрипник Н. Донбасс и Украина / Н. Скрипник // Коммунист. — 1920. — №4. — С.48-57.
30. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 1822. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 3.
31. Донецкий пролетарий. — 1918. — 31 января.
32. Известия Юга. — 1918. — 14 февраля.
36. ЦДАВО України. — Ф. 1822. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 27.
33. Матеріали та документи про Донецько-Криворізьку республіку // Літопис революції. — 1928. — №3. — С.240-289.
34. Земля и воля. — 1918. — 24 февраля.
35. ЦДАВО України. — Ф. 1822. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 29.
36. Коммунист. — 1921. — 27 июня.
37. Донецкий пролетарий. — 1918. — 7 апреля.
38. Острогорський М. З історії більшовицької організації Горлівсько-Щербинівського району Донбасу (1901-1918 рр.) / М. Острогорський // Літопис революції. — 1930. — №5. — С. 104-122.
42. ЦДАВО України. — Ф. 1822. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 14.
43. Известия Екатеринославского Совета рабочих и солдатских депутатов. — 1918. — 19 февраля.
44. Звезда. — 1918. — 17 февраля.
45. Квиринг Э. Наши разногласия / Э.Квиринг // Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 5-12 июля 1918 г.: статьи и протоколы съезда. — Харьков: Пролетарий, 1923. — С.3-9.
46. ДАДО. — Ф.Р-1246. — Оп.5. — Спр.27. — Арк.8.
47. Там само. — Ф. Р-2602. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 64.

В.Я. Ревезук

**СОБОРНОСТЬ УКРАИНСКИХ ЗЕМЕЛЬ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА
МЕСТНЫХ БОЛЬШЕВИСТСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ (АПРЕЛЬ 1917 — АПРЕЛЬ
1918 ГОДОВ)**

В статье освещается антиукраинская деятельность большевистских организаций в 1917 — в начале 1918 годов, направленная на расчленение территориальной целостности Украинской Народной Республики путем создания на ее территории псевдогосударственных образований и включение их в состав советской России.

Ключевые слова: большевистская диктатура, ленинская национальная политика, национальное самоопределение, пролетарский интернационализм, сепаратизм, соборность, советская власть, украинская государственность, Украинская Центральная рада.

**UKRAINIAN TERRITORIES UNIT: THEORY AND PRACTICE OF LOCAL
BOLSHEVICS ORGANIZATIONS (APRIL, 1917 — APRIL, 1918)**

In the article the actions of Ukrainian Bolsheviks' organizations during the years 1917 — the beginning of 1918 are described. These actions were aimed at dividing the united Ukrainian People's Republic by making on its territory pseudostates and including them into the Soviet Russia.

Keywords: *collegiality, separatism, Ukrainian state system, leninist national policy, soviet power, bolshevist dictatorship, Ukrainian Central Soviet, national self-determination, proletarian internationalism.*

Надійшла до редакції 8 квітня 2010 року